

Rafał Młyński <https://orcid.org/0000-0001-9069-0612>

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, Instytut Glottodydaktyki Polonistycznej, Zakład Logopedii, ul. Romana Ingardena 3
30-060 Kraków, e-mail: rafal.mlynski@uj.edu.pl

Logopedyczna ocena dwujęzyczności dziecięcej w kontekście ICF

Speech Therapy Assessment of Childhood Bilingualism
in the Context of ICF

Słowa kluczowe: ICF, dwujęzyczność, LEAP-Q, model RIOT, metoda biografii językowej, diagnoza

Keywords: ICF, bilingualism, diagnosis, LEAP-Q, the linguistic biography model, the RIOT model

Streszczenie

Artykuł stanowi propozycję ujęcia diagnozy logopedycznej dwujęzyczności dziecięcej w stanie normatywnym według założeń Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF). Autor przedstawia teoretyczne założenia swojej propozycji, tzn. rozumienie pojęcia „osoba dwujęzyczna”, polskie badania logopedyczne osób bilingwalnych, klasyfikację ICF oraz polskie publikacje opierające się na omawianej klasyfikacji. Przytacza trzy elementy diagnozy, tj. model RIOT, użycie kwestionariusza LEAP oraz metody biografii językowej i wyróżnia z nich części łączące się bezpośrednio z czynnikami kontekstowymi według ICF.

Abstract

The paper is a proposal for the speech therapy diagnosis of children's bilingualism in a normative condition according to the assumptions of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). The author presents the theoretical assumptions of his proposal, i.e. understanding the concept of a 'bilingual person.' Polish research on bilingual persons, the ICF classification and Polish publications based on the classification in question. The following sections present three elements of the diagnosis, i.e. the RIOT model, the use of the LEAP questionnaire and the linguistic biography method, and distinguish parts that are directly related to contextual factors according to the ICF.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions
of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Data złożenia: 3.04.2024 r. Data przyjęcia: 8.07.2024 r.

Wprowadzenie

Bilingwizm polsko-obcy stał się przedmiotem zainteresowania terapeutów-praktyków i logopedów-badaczy (por. poniższy przegląd literatury). Coraz częstsza obecność osób (głównie dzieci) dwujęzycznych w gabinetach logopedycznych wymaga zaktualizowania procedur postępowania logopedycznego. W ich ramach zawiera się profilaktyka, diagnoza, programowanie terapii oraz terapia [Grabias, 2008]. Niniejsze ujęcie to przedstawienie wzorca diagnostycznego, który można zastosować wobec dzieci dwujęzycznych neurotypowych oraz tych z zaburzonym rozwojem, kwestionariusza LEAP oraz metody biografii językowej i osadzenie ich w ramach Międzynarodowej Klasyfikacji Niepełnosprawności, Funkcjonowania i Zdrowia (ang. *International Classification of Functioning, Disability and Health* – ICF). Klasyfikacja ta jest swoistym narzędziem umożliwiającym komunikację między specjalistami zajmującymi się szeroko pojętym dobrostanem jednostki będącej pod wpływem personalnych uwarunkowań biopsychospołecznych [WHO, 2001].

Prezentowany tekst na wstępie porusza zagadnienie kluczowe dla polskiego logopedy-diagnosty, czyli bilingwizm indywidualny – jego definiowanie oraz krótki przegląd logopedycznych badań jakościowych będących studiami przypadków. W dalszej części przedstawione zostaną główne założenia klasyfikacji ICF, jej wykorzystanie w polskiej logopedii, a także międzynarodowa procedura diagnostyczna RIOT. Teoretyczną refleksję zakończy próba połączenia RIOT, funkcjonalności LEAP i charakterystyki metody biografii językowej z ICF.

Rozważania dotyczące dwujęzyczności należy rozpocząć od zróżnicowania definicji bilingwizmu i osoby dwujęzycznej. Taki zabieg pozwoli przybliżyć logopedyczną perspektywę tego zjawiska, konstytuującą się wokół jej humanistycznego wymiaru.

Definicja osoby dwujęzycznej

W międzynarodowej literaturze przedmiotu można znaleźć wiele ujęć definicyjnych dwujęzyczności, np. u Leonarda Bloomfielda [1933, s. 55–56], Einara Hauge-na [1953, s. 6–7] czy Uriela Weinreicha [1974, s. 1]. Wśród polskich popularne są np. propozycja Idy Kurcz [2006, s. 17]: „[...] dwujęzyczność polega na posługiwaniu się dwoma językami, a wielojęzyczność – więcej niż dwoma” czy Ewy Lipińskiej:

Dwujęzyczność – to opanowanie dwu języków w takim stopniu jak społecznie ekwiwalentni ich jednojęzyczni nosiciele [...]. Polega na umiejętności posługiwania się wszystkimi sprawnościami w języku ojczystym i drugim oraz na częstym używaniu obydwu języków w różnych sytuacjach i z różnymi uczestnikami aktu komunikacji. Jest to zazwyczaj nietrwały stan, mający związek z emigracją lub pobytem za granicą,

co implikuje bliski kontakt z danym językiem i kulturą, umożliwiający osobiste ich doznawanie [Lipińska, 2003, s. 115].

Propozycja Kurcz jest jedną z wielu, które opierają się definiowaniu dwujęzyczności przez pryzmat używania języków, natomiast Lipińska [2003] opowiada się za określeniem poziomu biegłości w obu językach. Kryterium użycia języków jest tym, co łączy bilingwizm z jego opisem u konkretnej osoby. W tym nurcie swoje propozycje sformułowali m.in. Francois Grosjean [2008, s. 10]: „Dwujęzyczni to ci, którzy używają co najmniej dwóch języków (lub dialektów) w życiu codziennym” [tłumaczenie – R.M.], Carol Myers-Scotton [2006, s. 3]: „[...] mówcy są dwujęzyczni, jeśli nabyli lub nauczyli się mówić lub rozumieć struktury drugiego języka [...] bycie dwujęzycznym jest związane z możliwością mówienia dwoma lub więcej językami” [tłumaczenie – R.M.] czy Tove Skutnabb-Kangas:

Osoba dwujęzyczna to osoba, która potrafi funkcjonować w dwóch językach (lub większej ich liczbie), zarówno w społecznościach jednojęzycznych, jak i dwujęzycznych, zgodnie z wymaganiami społeczno-kulturowymi dotyczącymi kompetencji komunikacyjnych oraz poznawczych. [...]. Osoba dwujęzyczna jest na tym samym poziomie co rodzimi użytkownicy języka i potrafi pozytywnie identyfikować się z obiema (lub wszystkimi) grupami językowymi (i kulturami) lub ich częściami [tłumaczenie – R.M., cyt. za: Hoffmann, 1991, s. 26].

Precyzyjną eksplikacją osoby dwujęzycznej jest propozycja Francois Grosjeana i Bernarda Py:

[...] w pełnym tego słowa znaczeniu osoba komunikująca się, posiadająca taką samą kompetencję komunikacyjną jak jednojęzyczny. Posługuje się ona raz jednym, raz drugim językiem lub też oboma naraz jako mową dwujęzyczną, w zależności od sytuacji, poruszanego tematu, interlokutora, funkcji danej interakcji itp., komunikując się równie skutecznie jak osoba jednojęzyczna. Jednakże kompetencje językowe, jakie posiada osoba dwujęzyczna w obu językach, nie są takie same ani całkowicie podobne do tych, jakimi dysponują jednojęzyczni. Zmiany środowiska, potrzeb, sytuacji sprawiają, że dwujęzyczny musi zrestrukturyzować swoje kompetencje w obu językach; niektóre nie będą już miały racji bytu, inne staną się niezbędne i rozwiną się. Oba systemy dopasują się do siebie podczas okresu przejściowego, a następnie ustabilizują się w nową językową konfigurację: dwujęzyczny będzie nadal w pełnym tego słowa znaczeniu osobą komunikującą się, dostosowaną do swoich nowych potrzeb i swojej nowej tożsamości [cyt. za: Wróblewska-Pawlak, 2004, s. 29–30].

Powyższą definicję uznają za podstawową w koncepcji osadzenia formuły RIOT, LEAP i biografii językowej w ramach ICF.

Przyjęcie indywidualistycznego i humanistycznego paradygmatu bilingwizmu można odnieść do badań logopedycznych. Jak wskaże poniższy przegląd literatury, większość polskich analiz ma wymiar kazuistyczny.

„Osoba dwujęzyczna” w badaniach logopedycznych

Logopedyczne badania dwujęzyczności indywidualnej polsko-obcej dotyczą m.in. borykania się przez osoby z zaburzeniami kompetencji komunikacyjnej. To zagadnienie eksplorowało kilkoro badaczy. Rafał Młyński [2015; 2016] zajął się dysleksją u hiszpańsko-polskiego chłopca, analizując błędy popełniane przez niego w trakcie głośnego czytania, przepisywania, pisanie ze słuchu i pamięci oraz we własnym tekście. Marzena Błasiak-Tytuła [2018; 2019] przedstawiła proces terapii logopedycznej u dwujęzycznego, polsko-angielskiego chłopca z autyzmem oraz deficyty komunikacyjne u dzieci polonijnych z autyzmem i alalią. Joanna Kuć [2018] zaprezentowała studium polsko-ormiańskiej dziewczynki z mutyzmem, natomiast Aleksandra Krawczyk i współautorzy [2023] przedstawili specyfikę niepełności mowy u siedmiu polsko-angielskich osób. Przedstawione logopedyczne ujęcia bilingwizmu indywidualnego wpisują się w paradygmat lingwistyki humanistycznej, opisany przez Władysława Miodunkę [2003]. Według niego język jest nie tylko narzędziem komunikacji, ale przede wszystkim samorealizacji, również u osób zmagających się z deficytami mowy i języka [Miodunka, 2014, s. 221]. Logopedyczne rozpatrywanie bilingwizmu w nurcie lingwistyki humanistycznej postulowała również Jadwiga Cieszyńska, pisząc: „Chodzi bowiem o to, że badacz powinien zająć się Osobami, a nie oddzielonym od człowieka problemem. To oznacza, że podmiotem refleksji są osoby – dwujęzyczne dzieci i ich rodzice, nie zaś sam wyabstrahowany problem posługiwania się dwoma językami” [Cieszyńska, 2010, s. 25]. Takie spojrzenie na dwujęzyczność dominuje w innych pracach tej badaczki [Cieszyńska, 2006; Cieszyńska-Rożek, 2013].

Postulat badania osób dwujęzycznych wpisuje się w założenia klasyfikacji ICF. Za pomocą tego narzędzia można bowiem badać kontekst społeczno-psychologiczny osoby bilingwalnej.

Klasyfikacja ICF

Międzynarodową Klasyfikację Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia można potraktować jako ramę teoretyczną do opisywania kondycji osób i ich biospołecznych uwarunkowań. Klasyfikacja ta jest wielofunkcyjnym paradygmatem, służącym jako [Węsierska, 2015]:

- 1) narzędzie statystyczne – do zbierania i klasyfikowania danych,
- 2) narzędzie badawcze – do pomiaru wyników badań,

- 3) narzędzie diagnostyczne (kliniczne) – do oceny potrzeb, doboru metod terapii, oceny profesjonalizmu, oceny terapii i jej wyników,
- 4) narzędzie polityki społecznej,
- 5) narzędzie edukacyjne – w przygotowaniu programów nauczania oraz w uświadamianiu społeczeństw i podejmowaniu działań socjalnych.

Klasyfikacja ICF jest komplementarna w stosunku do klasyfikacji ICD, w której stosuje się podejście etiologiczne. Nie jest narzędziem klasyfikującym ludzi, jest natomiast klasyfikacją cech charakterystycznych stanu zdrowia człowieka w kontekście jego indywidualnej sytuacji życiowej oraz wpływów otaczającego środowiska [Wilmowska-Pietruszyńska, Bilski, 2013, s. 10].

Klasyfikacja składa się z dwóch części. Pierwsza poświęcona jest funkcjonowaniu i niepełnosprawności, natomiast druga to czynniki kontekstowe. Te główne kategorie podzielone są bardziej szczegółowo, co przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Schemat ICF

	Część 1 – funkcjonowanie i niepełnosprawność		Część 2 – czynniki kontekstowe	
Składniki klasyfikacji	Funkcje i struktury ciała	Aktywność i uczestniczenie	Czynniki środowiskowe	Czynniki osobowe
Dziedziny	Funkcje ciała Struktury ciała	Obszary życia (zadania, działania)	Wpływy zewnętrzne na funkcjonowanie i niepełnosprawność	Wpływy wewnętrzne na funkcjonowanie i niepełnosprawność
Konstrukcje	Zmiany w funkcjach ciała (fizjologiczne) Zmiany w strukturach ciała (anatomiczne)	„Zdolność” wykonywania zadań w standardowym środowisku Wykonywanie zadań w aktualnym środowisku	Ułatwiający lub utrudniający wpływ cech świata fizycznego, społecznego lub postaw	Wpływ cech danej osoby
Aspekt pozytywny	Integralność funkcjonalna i strukturalna	Aktywność Uczestniczenie	Ułatwienia	Nie dotyczy
	Funkcjonowanie			
Aspekt negatywny	Upośledzenie	Ograniczenia aktywności Ograniczenia uczestniczenia	Bariery/przeszkody	Nie dotyczy
	Niepełnosprawność			

Źródło: WHO, 2001

Dla logopedy diagnozującego dziecko z dwujęzycznością polsko-obcą niezwykle ważne są czynniki kontekstowe i ich poszczególne elementy. Czynniki środowiskowe obejmują środowiska fizyczne i społeczne, wśród których człowiek żyje

i z którymi łączą go jakieś relacje w trakcie jego życia. Mają charakter zewnętrzny wobec człowieka, wywierają wpływ na każdy z elementów funkcjonowania, który może być pozytywny lub negatywny [Wilmowska-Pietruszyńska, Bilski, 2013]. Czynniki środowiskowe mają dwa wymiary, tj. indywidualny i społeczny. Indywidualizm to uwzględnienie bezpośredniego, osobistego otoczenia jednostki (środowiska, takie jak dom, szkoła, rodzina, rówieśnicy i obce osoby). Poziom społeczny to formalne i nieformalne struktury społeczne, usługi w społeczności. Społeczeństwo może stwarzać utrudnienia (bariery) lub je likwidować.

Czynniki osobowe stanowią część życia i sytuacji życiowej jednostki. Należą do nich płeć, wiek, rasa, sprawność fizyczna, styl życia, nawyki, wychowanie, pochodzenie społeczne, wykształcenie, zawód, przeszłe i obecne doświadczenia życiowe. Czynniki osobowe mogą mieć pozytywny lub negatywny wpływ na funkcjonowanie człowieka.

Klasyfikacja ICF może być stosowana w obrębie różnych dyscyplin. Jedną z nich jest językoznawstwo, a w szczególności logopedia, w ramach której badacze zajmują się m.in. wpływem środowiska na kondycję językową dziecka i/lub osoby dorosłej.

Polska logopedia w ramach ICF

W polskich publikacjach logopedycznych klasyfikacja ICF jest niewystarczająco eksponowana. W tym zakresie należy zwrócić uwagę na pracę Katarzyny Węsierskiej [2015] dotyczącą przypadków jąkania u dziecka oraz osoby dorosłej. Autorka zarysowała kwestię biologicznego wymiaru jąkania oraz czynniki osobowe, środowiskowe i ograniczenia aktywności u dwóch pacjentów. Klasyfikacja ICF umożliwiła autorce stworzenie podstaw do diagnozowania, opisywania, planowania terapii oraz jej ewolucji w zaprezentowanych przypadkach. Zastosowany model popularyzuje holistyczne podejście do jąkającego się pacjenta.

Taki kierunek postrzegania zaburzeń komunikacyjnych opisała również Agata Trębacz-Ritter [2022]. Podkreśliła ona, iż w przypadku wad wymowy występujących u dzieci zasadne jest stosowanie nie tylko diagnozy nozologicznej, ale przede wszystkim funkcjonalnej. Poza opisem deficytów powinna ona uwzględniać także pierwiastek oceny zasobów i mocnych stron ucznia, by czerpać z nich w trakcie terapii, oraz ograniczenie np. efektu negatywności [Knopik, 2018, s. 13]. Diagnozę funkcjonalną cechuje wielokontekstowość i zbieranie informacji o uczniu działającym w różnych mikrosystemach (np. dom, szkoła, zajęcia dodatkowe). W tym wypadku ICF jest platformą komunikowania się między specjalistami o przypadku konkretnego pacjenta, by zapewnić mu wsparcie w funkcjonowaniu. Przykładem narzędzia uwzględniającego wytyczne ICF jest SPAA-C – test artykulacyjny, uwzględniający pytania do dziecka, jego rodziców, rodzeństwa, nauczycieli i innych ważnych osób z otoczenia [McLeod, 2004, s. 77]. Polska wersja testu została opracowana przez A. Trębacz-Ritter [2022].

Klasyfikacja ICF stała się kontekstem dla badania Roberta Dębskiego, Pauliny Wójcik-Topór i Magdaleny Knapiek [2021], polegającego na przeglądzie zakresu literatury (ang. *scoping review*) dotyczącej afazji, a w szczególności prac poświęconych podsystemom języka polskiego, metodologii i perspektywom badawczym analizy polszczyzny w warunkach afazji oraz klasyfikacji zaburzeń afatycznych.

Zastosowanie ICF można znaleźć także w pracach: Agaty Michalskiej [2013], dotyczącej mózgowego porażenia dziecięcego, Ewy Boksy, która pisała o niepełnosprawnościach sprzężonych [Boksa, 2018], dysfagii [Boksa, 2016] czy niepełnosprawności intelektualnej u dzieci z MPD [Boksa, 2020]. W zakresie jąkania na uwagę zasługuje praca Marii Fańciszewskiej [2020], a jeśli chodzi o centralne zaburzenie przetwarzania słuchowego – publikacja Małgorzaty Zaborniak-Sobaczak i współautorów [2018].

Jak wskazał powyższy, krótki przegląd literatury, klasyfikację ICF można odnieść do różnych pól badawczych logopedii. W związku z tym, iż dwujęzyczność jest jednym z nich (postulowały to Jadwiga Cieszyńska [2010] oraz Marzena Błasiak-Tytuła [2019]), zasadne jest uwzględnienie tej tematyki w ramach ICF.

Diagnoza logopedyczna dwujęzyczności w kontekście ICF

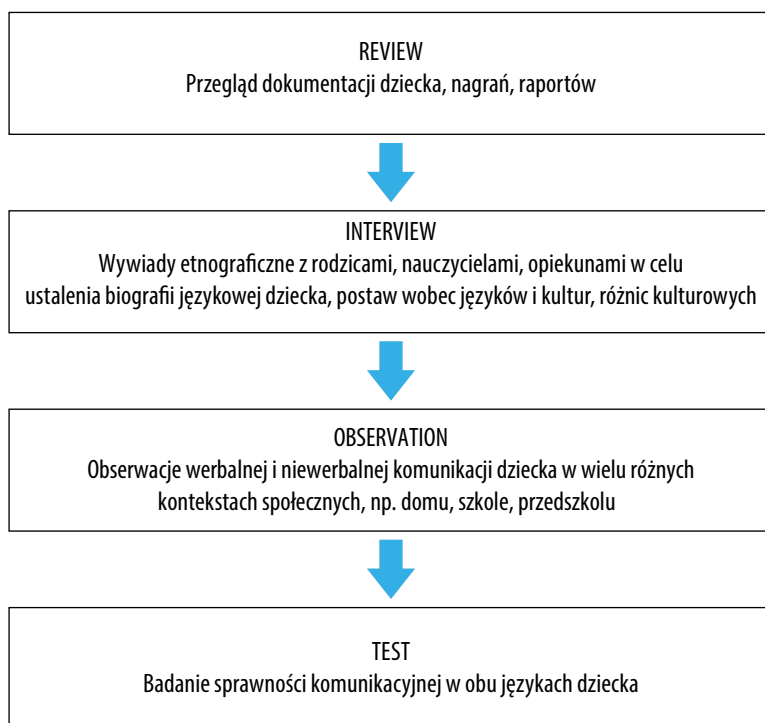
Poniższy tekst jest propozycją ujęcia trzech elementów diagnostyki logopedycznej osób dwujęzycznych w kontekst ramy, jaką jest ICF – modelu RIOT, kwestionariusza sytuacji językowej dziecka LEAP-Q oraz metody biografii językowej.

W międzynarodowej literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy formuły diagnozy logopedycznej użyteczne w przypadku osób dwujęzycznych. Są to *Dynamic Assessment*, BID oraz RIOT. *Dynamic Assessment* (DA) [Gutierrez-Clellen, Peña, 2001, s. 215–216] polega na aktywnym uczestnictwie logopedy w zajęciach dziecka i przeprowadzeniu pretestu oraz posttestu jego umiejętności (triada: pretest, zajęcia w języku drugim, posttest). Formuła DA ma ostatecznie doprowadzić logopedę do oceny, które z zachowań językowych ucznia są interferencjami z języka pierwszego, a które są ewentualnym zaburzeniem komunikacji. Skuteczność tej formuły znalazła potwierdzenie się w badaniach Elizabeth Peñy, Rosemary Quinn i Aquilesa Iglesiasa [1992] oraz zespołu Teresy Ukrainetz [2000].

Drugim sposobem ewaluacji logopedycznej jest BID (*Briefing* – przygotowanie, *Interaction* – współdziałanie, *Debriefing* – podsumowanie). Składa się z trzech etapów współpracy logopedy z interpretatorem, czyli osobą znającą np. język etniczny dziecka i mogącą pomóc terapeutce w przeprowadzeniu diagnozy różnicowej [Langdon, Saenz, 2015]. Podobnie jak w przypadku DA celem jest rozróżnienie między tym, co jest interferencją z języka mniejszościowego, a tym, co jest ewentualnym zaburzeniem komunikacji. W badaniach polszczyzny i języka ukraińskiego u dzieci dwujęzycznych BID został zastosowany przez Rafała Młyńskiego i Maryię Redkvę [2019] i R. Młyńskiego [2021].

Trzecie podejście diagnostyczne to RIOT. Dzięki temu, iż ma charakter socjokulturowy, kładzie się w nim nacisk na zebranie jak największej ilości informacji dotyczących kontekstu społeczno-językowo-psychologicznego osoby dwujęzycznej. Pozwala to zatem na włączenie RIOT w obręb działań wyznaczanych przez klasyfikację ICF.

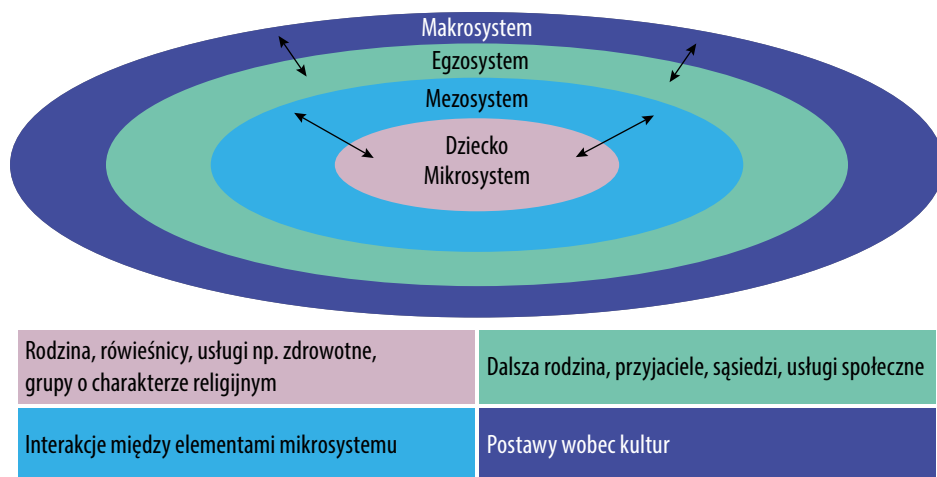
Model RIOT składa się z czterech kroków – (*R*)*eview*, (*I*)*nterview*, (*O*)*bservation*, (*T*)*est*.

Rysunek 1. Etapy modelu RIOT

Źródło: Cheng, 1997, s. 55–62; 2007, s. 14–15; De Lamo White, Jin, 2011, s. 623; Kohnert, 2013, s. 158–161

Stosowanie RIOT wiąże się z uznaniem, iż czynniki społeczne i kulturowe mają bezpośredni wpływ na akwizycję języków (w tym np. polszczyzny) przez dziecko [Cheng, 1990; 1997; Westby, Burda, Mehta, 1990]. Reprezentuje to również holistyczne podejście do diagnozowanego dziecka, rozpatrywane w tzw. ekosystemie autorstwa Uriego Bronfenbrenera.

Rysunek 2. Ekologia rozwoju człowieka

Źródło: De Lamo White, Jin, 2011, s. 622

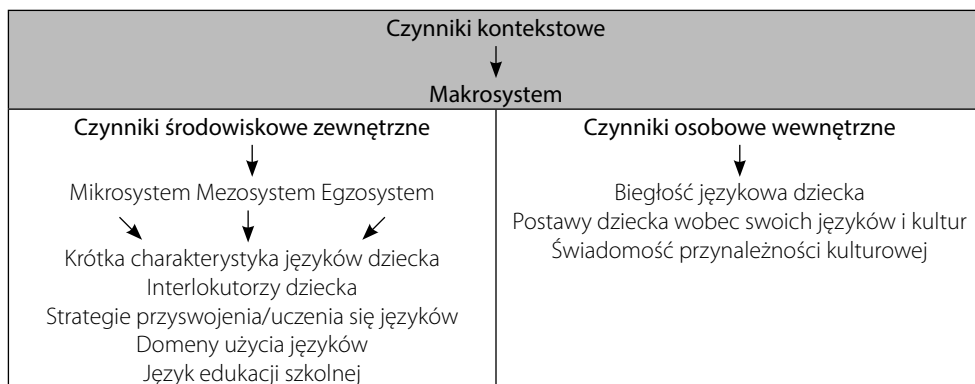
Mikrosystem to bezpośrednio środowisko dziecka, które najczęściej wchodzi z nim w interakcje. Mezsystem to wzajemne interakcje między elementami mikrosystemu, np. specjaliści (lekarze, terapeuci) współpracujący z rodzicami dziecka w celu poprawy jego funkcjonowania. Egzosystem stanowi relacje dziecka z dalszą rodziną, znajomymi dorosłymi, również tymi świadczącymi różne usługi. Całość systemów wokół dziecka wpisana jest w kontekst kulturowy.

Klasyfikacja ICF znajduje szczególne uzasadnienie w opisach osób borykających się z różnorodnymi deficytami strukturalnymi i funkcjonalnymi. W przypadku logopedii mogą to być zaburzenia mowy (np. jąkanie, wady wymowy) oraz języka (np. dysleksja), skodyfikowane również w ICD-10. Biorąc pod uwagę fakt, iż niniejszy artykuł odnosi się do rozpatrywania dziecięcej dwujęzyczności w warunkach normatywnych, punktem odniesienia będą czynniki kontekstowe według ICF.

Wszystkie czynniki kontekstowe osadzone są w ramach danej kultury, którą można utożsamić z pojęciem makrosystemu. Pozostałe elementy, czyli mezsystem, egzosystem i mikrosystem w zakresie czynników środowiskowych zewnętrznych mogą stanowić: językoznawcza charakterystyka podsystemów i sprawności językowych u dziecka bilingwalnego (np. analiza kontrastywna języka polskiego i ukraińskiego w zakresie fonologii oraz interpretacja procesów fonologicznych u dziecka w warunkach bilingwizmu polsko-ukraińskiego), wyszczególnienie interlokutorów dziecka powiązanych z użyciem języka polskiego i języka drugiego lub obu jednocześnie (np. rodzice, nauczyciele, rówieśnicy, rodzeństwo), strategie przyswojenia/uczenia się języka polskiego i języka drugiego (strategia osoby OPOL w sytuacji różnojęzycznych rodziców; strategia miejsca, np. ML@H – polszczyzna jako kod mniejszościowy, odziedziczony, używany w domu, język drugi

jako dominujący dla wszystkich innych kontekstów), domeny użycia języków (np. język polski w szkole, przedszkolu, język ukraiński z najbliższą rodziną, język polski w portalach społecznościowych, język ukraiński w trakcie obrzędów religijnych), język edukacji szkolnej i ewentualne wsparcie dziecka w jego rozwoju (np. nauczanie języka polskiego jako drugiego dla dzieci cudzoziemskich i polonijnych). Czynnikiem osobowym wewnętrznym mogą być: biegłość językowa dziecka (oceniają np. przez logopedów – polskiego i ukraińskiego), postawa wobec kultury, np. odziedziczonej oraz dominującej dla społeczeństwa przyjmującego (sytuacja dzieci polonijnych) i świadomość swojej osoby jako części danej kultury lub kultur. Ułatwiający lub utrudniający wpływ cech świata fizycznego, społecznego lub postaw może być rozumiany jako analiza ekspozycji dziecka na konkretny język (np. dla polszczyzny przedszkole lub szkoła, dla języka ukraińskiego tylko dom lub dwujęzyczna komunikacja dzieci z Ukrainy w domu, tj. po ukraińsku i rosyjsku), dostęp do wsparcia przyswajania/uczenia się języków (np. uczestnictwo w szkole polonijnej, zabawy z polskimi rówieśnikami, nauka języka z nauczycielem, aktywność w różnych formach spędzania wolnego czasu – wspólnota religijna, harcerstwo, zespoły folklorystyczne), dostęp do logopedy jako specjalisty oceniającego normatywny lub zaburzony rozwój kompetencji komunikacyjnej dziecka bilingwalnego. Wpływ cech danej osoby to temperament i sposób przeżywania emocji przez dziecko oraz jego preferencje (np. częstsze wybieranie książek i innych materiałów do czytania w języku szkolnej edukacji). Sytuacją ułatwiającą kształtowanie bilingwizmu jest pozytywna postawa rodziców wobec wzrastania i użycia dwóch języków i kultur, natomiast przeszkodę stanowi negatywny stosunek do bilingwizmu (np. poprzez brak konsekwencji użycia języka polskiego jako odziedziczonego, co prowadzi do jego atencji u dzieci polonijnych) czy brak chęci rodziców do zgłębiania wiedzy na temat korzyści płynących z bilingwizmu (np. lektura poradników dla rodziców czy literatury naukowej).

Tabela 2. Połączenie czynników kontekstowych ICF z elementami modelu RIOT

Czynniki kontekstowe	
Makrosystem	
<p>Ułatwiający lub utrudniający wpływ cech świata fizycznego, społecznego lub postaw</p> <p>↓</p> <p>Ekspozycja dziecka na osoby i sytuacje związane z użyciem języków Dostęp do możliwości wsparcia przyswajania/uczenia się języków Dostęp do logopedy</p>	<p>Wpływ cech danej osoby</p> <p>↓</p> <p>Temperament, emocjonalność dziecka Osobiste preferencje językowe dziecka</p>
<p>Ułatwienia</p> <p>↓</p> <p>Pozytywna postawa rodziców dziecka wobec jego języków i uczestnictwa w kulturach</p>	Nie dotyczy
<p>Przeszkody</p> <p>↓</p> <p>Deprecjonowanie przez rodziców języka/języków i kultury/kultur Brak pozyskiwania przez rodziców wiedzy na temat dwujęzyczności</p>	Nie dotyczy

Źródło: opracowanie własne

W procesie diagnostycznym dużą rolę odgrywa wywiad logopedyczny. W przypadku dwujęzyczności ważne jest jego rozszerzenie o charakterystykę socjolingwistyczną dziecka lub osoby dorosłej. Wykorzystać można do tego kwestionariusz LEAP [Marian, Blumenfeld, Kaushanskaya, 2007]. Poszczególne elementy LEAP (druk niewytluszczony poniżej) wchodzą w zakres elementów ICF (druk wytłuszczony poniżej):

- 1) **ułatwiający lub utrudniający wpływ cech świata fizycznego, społecznego i postaw**: czas ekspozycji na języki, konteksty ekspozycji na język i zakres ich wpływu na biegłość językową;
- 2) **czynniki środowiskowe zewnętrzne**: kolejność nabywania języków, status języka, początek akwizycji języka;
- 3) **czynniki osobowe wewnętrzne**: dominacja językowa, identyfikacja kulturowa, wiek osiągnięcia płynnej mowy, moment osiągnięcia umiejętności czytania, ocena biegłości w zakresie rozumienia, mówienia i czytania, identyfikacja jako natywnego bądź nienatywnego użytkownika języka;
- 4) **wpływ cech danej osoby**: preferencje użycia.

W Polsce taki kwestionariusz nie jest rozpowszechniony, natomiast jego użycie jest tak samo konieczne jak karty standardowego wywiadu logopedycznego. Oprócz kwestionariusza LEAP można też użyć podobnego, będącego częścią narzędzia do oceny kompetencji narracyjnej u dzieci dwujęzycznych MAIN [Gagarina i in., 2019].

Oprócz LEAP do określenia czynników kontekstowych dwujęzyczności może posłużyć metoda biografii językowej. Została ona zaproponowana przez Władysława Miodunkę [2016] do badania dwujęzyczności indywidualnej w postaci studiów przypadków. Opis tej metody Miodunka oparł na fragmentach kilku prac dotyczących bilingwizmu polsko-obcego, m.in. Bronisławy Ligary [2010], Marzeny Błasiak [2011], Michała Głuszkowskiego [2011] czy Rafała Młyńskiego [2015]. Na ich podstawie skonkludował, iż biografia językowa osoby dwujęzycznej powinna składać się z dwóch części, tj. narracyjnej i analitycznej. Narracja powinna obejmować podstawowe fakty z życia oraz proces stawania się i bycia osobą dwujęzyczną, ze szczególnym uwzględnieniem dzieciństwa i sytuacji językowej najbliższej rodziny, języka skolarzacji i wieku dojrzewania, wreszcie języków używanych w wieku dojrzałym. W tym zakresie nawiązuje do czynników środowiskowych zewnętrznych, ułatwiających lub utrudniających wpływ cech świata fizycznego, społecznego lub postaw, ułatwień, przeszkód, czynników osobowych wewnętrznych oraz wpływów cech danej osoby. Analiza ma przedstawiać kontakty językowe w procesie komunikacji ustnej i pisemnej: interferencje językowe (leksykalne i gramatyczne) oraz zjawisko przełączania kodów czy mieszania języków. Przedstawienie tej części dotyczy oceny biegłości językowej dziecka dwujęzycznego. W tym miejscu należy pamiętać o pojęciu kompetencji dwujęzycznej, rozumianej nie jako suma języka pierwszego i drugiego w umyśle osoby bilingwalnej, ale kompetencji oryginalnej. Podkreśla to zatem podwójny repertuar językowy osoby bilingwalnej, jej dwa zasoby językowe, z których może czerpać w sposób oryginalny i kreatywny we własnej produkcji językowej. Jest to rozumienie kompetencji dwujęzycznej jako autonomicznej [Ligara, 2016]. Metoda biografii językowej jest badaniem jakościowym, dlatego Miodunka proponuje, aby stosować następujące zasady podczas zbierania danych: otwartość, która powinna cechować postawę badacza i badanego (wyjaśnienie pojawiających się wątpliwości każdej ze stron, unikanie przez badacza stereotypizacji w postrzeganiu różnych zjawisk oraz przedwczesna strukturyzacja danych), dobra komunikacja między uczestnikami badań, zależna od częstotliwości i intensywności wzajemnych kontaktów oraz interakcji międzyludzkich, naturalność związana z tym, że badanie jest prowadzone w naturalnym środowisku z wykorzystaniem „naturalnych” metod (np. wywiadu pogłębionego), interpretacja zebranych danych, polegająca na wydobyciu podobieństw i różnic między badanym przypadkiem a innymi zbadanymi przypadkami, opisanymi w literaturze przedmiotu [Miodunka, 2016, s. 51].

Praktyka logopedyczna

W polskiej literaturze logopedycznej brak opracowań łączących badania bilingwizmu indywidualnego z klasyfikacją ICF. Można jednak zapoznać się z publikacjami, które w dużej mierze podkreślają czynniki kontekstowe osoby dwujęzycznej lub korzystają z formuły RIOT i metody biografii językowej.

Joanna Zawadka, Marlena Kurowska i Elżbieta Sadowska [2020] zaprezentowały zasadność użycia specjalnego kwestionariusza wobec osoby dwujęzycznej. Ich propozycja to *Logopedyczny kwestionariusz rozpoznania sytuacji językowej dziecka w perspektywie wielojęzyczności i wielokulturowości*. W swojej publikacji dokonały omówienia tego narzędzia, sam kwestionariusz jeszcze nie został opublikowany. Autorki podkreśliły, iż oprócz wywiadu ogólnego (wstępnego) w sytuacji wielojęzyczności i wielokulturowości dziecka lub osoby dorosłej należy przeprowadzić jeszcze wywiad ukierunkowany (sprofilowany), zwrócony w stronę środowiska językowego. Pomysł Zawadki, Kurowskiej i Sadowskiej z pewnością odpowiada na zapotrzebowanie polskich logopedów na narzędzia do diagnozy logopedycznej w kontekście wielojęzyczności. Publikacja tego materiału z pewnością spotka się z zainteresowaniem nie tylko środowiska logopedów-praktyków, ale również badaczy zajmujących się bilingwizmem polsko-obcym.

Badania z użyciem formuły RIOT zaprezentowali Rafał Młyński [2021] oraz Sofia Kamińska [2023]. Młyński dokonał badania dwujęzycznej (polsko-rosyjskiej) dziewczynki z Białorusi, natomiast Kamińska dziewczynki wielojęzycznej (polsko-rosyjsko-ukraińskiej). Oboje badacze podkreślało kontekst językowo-kulturowy dzieci, charakteryzując wpływ środowiska na ich zdolności komunikacyjne we wszystkich językach. Młyński użył też do tego narzędzia LEAP.

Przykłady biografii językowej można odnaleźć w pracach glottodydaktycznych, natomiast na gruncie logopedii posłużyli się nią Błasiak-Tytuła [2019] oraz Młyński [2015]. Błasiak-Tytuła w swojej monografii opisała sytuacje językowe dzieci z alalią i ze spektrum autyzmu. Skupiła się na częściach narracyjnych biografii, zaprezentowała również przykłady komunikacji dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem postępów w terapii logopedycznej. U Młyńskiego biografie językowe dotyczyły dzieci dwujęzycznych z dysleksją. Interesującym zabiegiem było stworzenie biografii językowych z trzech różnych perspektyw: ojców, matek i samych dzieci. Autor sporządził obszerne części narracyjne, natomiast analityczne dotyczyły sprawności czytania, rozumienia tekstu i pisanía.

Podsumowanie

Klasyfikacja ICF jest ramą teoretyczną służącą logopedom do zbadania wzajemnego powiązania czynnika biologicznego (zaburzenie komunikacji) z funkcjonowaniem psychospołecznym pacjenta. Jak wskazała powyższa analiza, ICF w powiązaniu z RIOT, LEAP oraz metodą biografii językowej może być narzędziem ułatwiającym ocenę dwujęzyczności dziecięcej również w stanie normatywnego rozwoju kompetencji komunikacyjnej. W kontekście niniejszej propozycji warto też podkreślić, iż w Polsce nadal brakuje kompleksowych rekomendacji i wskazówek, jak pracować z klientem/pacjentem dwujęzycznym. Byłoby to bardzo pomocne przede wszystkim praktykującym logopedom,

do których trafiają dzieci z rodzin mieszanych, cudzoziemskich i polonijnych. Takie rozwiązania stosowane są w krajach o wysokim odsetku imigrantów, np. w USA, Australii czy Wielkiej Brytanii. Na naszym gruncie w pracę nad stworzeniem takich materiałów mogłyby włączyć się Polskie Towarzystwo Logopedyczne oraz Polski Związek Logopedów.

Literatura

- Bloomfield L., 1933, *Language*, Chicago: Chicago University Press.
- Błasiak M., 2011, *Dwujęzyczność i ponglish. Zjawiska językowo-kulturowe polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii*, Kraków: Collegium Columbinum.
- Błasiak-Tytuła M., 2018, *Terapia logopedyczna dwujęzycznego dziecka z autyzmem*, „Studia Pragmalingwistyczne”, t. X, s. 197–208.
- Błasiak-Tytuła M., 2019, *Mowa dzieci dwujęzycznych. Norma i zaburzenia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Boksa E., 2016, *Ślinotok i zaburzenia komunikacji u pacjentów cierpiących na dysfagię*, „Studia Pragmalingwistyczne”, t. VIII, s. 267–277.
- Boksa E., 2018, *Perspektywy badań nad normą osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi*, [w:] P. Zbróg (red.), *Wybrane aspekty badań nad normą językową*, Kraków: Wydawnictwo Libron, s. 231–246.
- Boksa E., 2020, *Komunikacja dzieci i młodzieży z mózgowym porażeniem dziecięcym i niepełnosprawnością intelektualną na tle oceny życia*, „Logopedia Silesiana”, t. 9, s. 14–27.
- Cheng L., 1990, *The identification of communicative disorders in Asian-Pacific students*, „Journal of Childhood Communication Disorders”, Vol. 13(1), s. 113–119.
- Cheng L., 1997, *Diversity: challenges and implications for assessment*, „Journal of Children Communication Development”, Vol. 19(1), s. 55–62.
- Cheng L., 2007, *Improve your assessment of bilingual clients with communication disorders*, „Therapy Insider”, No. 37, s. 10.
- Cieszyńska J., 2006, *Dwujęzyczność, dwukulturowość – przekleństwo czy bogactwo? O poszukiwaniu tożsamości Polaków w Austrii*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Cieszyńska J., 2010, *Dwujęzyczność – rozumienie siebie jako Innego*, [w:] J. Cieszyńska, Z. Orłowska-Popek, M. Korendo (red.), *Nowe podejście w diagnostyce i terapii logopedycznej – metoda krakowska*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 18–36.
- Cieszyńska-Rożek J., 2013, *Metoda krakowska wobec zaburzeń rozwoju dzieci. Z perspektywy fenomenologii, neurobiologii i językoznawstwa*, Kraków: Centrum Metody Krakowskiej.
- De Lamo White C., Jin L., 2007, *Evaluation of speech and language assessment approaches with bilingual children*, „International Journal Language & Communication Disorders”, Vol. 46(6), s. 613–627.
- Dębski R., Wójcik-Topór P., Knapik M., 2021, *Polish language of aphasia: a scoping review in the era of the international classification of functioning, disability and health*, „Linguistica Silesiana”, Vol. 42, s. 261–280.
- Fańciszevska M., 2020, *Diagnoza funkcjonalna dziecka jękającego się w wieku szkolnym*, [w:] K. Węsierska, M. Witkowski (red.), *Zaburzenia płynności mowy: teoria i praktyka*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, t. 2, s. 245–254.

- Gagarina N., Klop D., Kunnari S., Tantele K., Välimaa T., Bohnacker U., Walters J., 2019, *MAIN 63 Download*, <https://www.leibniz-zas.de/de/publications/schriftenreihe/zaspil/zaspil-63/main-63-download#c2844> (dostęp: 30.07.2024).
- Głuszkowski M., 2011, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Grabias S., 2008, *Postępowanie logopedyczne. Diagnoza, programowanie terapii, terapia*, „Logopedia”, nr 37, s. 13–27.
- Grosjean F., 2008, *Studying bilinguals*, Oxford: Oxford University Press.
- Gutierrez-Clellen V., Peña E., 2001, *Dynamic Assessment of Diverse Children*, „Language, Speech, and Hearing Services in Schools”, Vol. 31(4), s. 212–224.
- Haugen E., 1953, *The Norwegian Language in America: A study in bilingual behavior*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hoffmann Ch., 1991, *Introduction to bilingualism*, London: Routledge.
- Kamińska S., 2023, *Ocena zachowań językowych wielojęzycznej dziewczynki*, [w:] S. Kamińska (red.), *Wielojęzyczność. Wyzwanie współczesnej logopedii*, Siedlce: Uniwersytet w Siedlcach, s. 157–192.
- Knopik T., 2018, *Diagnoza funkcjonalna. Planowanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Działania postdiagnostyczne*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Kohnert K., 2013, *Language disorders in bilingual children and adults*, San Diego: Plural Publishing Inc.
- Krawczyk A., Vanryckeghem M., Węsierska K., Pak-Hin Kong A., Xu P., 2023, *Wstępne badanie jąkania i zwykłych niepełności w mowie u dwujęzycznych polsko-angielskich dorosłych osób z jąkaniem – studia przypadków*, „Logopaedica Lodziensia”, nr 7, s. 79–96.
- Kuć J., 2018, *Bilingwizm i mutyzm w kontekście opóźnionego rozwoju mowy*, Kraków–Siedlce: Wydawnictwo Aureus.
- Kurcz I., 2006, *Jakie problemy psychologiczne może rodzić dwujęzyczność?*, [w:] I. Kurcz (red.), *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 9–39.
- Langdon H., Saenz T., 2015, *Working with interpreters and translators*, San Diego: Plural Publishing Inc.
- Ligara B., 2010, *Bilingwizm polsko-francuski Adama Mickiewicza. W stronę antropologii lingwistycznej*, „LingVaria”, t. VI, nr 1, s. 165–178.
- Ligara B., 2016, *Kompetencja dwujęzyczna a zagadnienie błędu, normy, systemu. Refleksje o społecznej akceptacji bilingwizmu*, [w:] R. Dębski, W. Miodunka (red.), *Bilingwizm polsko-obcy dziś. Od teorii i metodologii badań do studiów przypadków*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 15–31.
- Lipińska E., 2003, *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Marian V., Blumenfeld H., Kaushanskaya M., 2007, *Language Experience and Proficiency Questionnaire (LEAP-Q)*, „Journal of Speech Language and Hearing Research”, Vol. 50(4), s. 940–967.
- McLeod S., 2004, *Speech pathologists’ application of the ICF to children with speech impairment*, „Advances in Speech-Language Pathology”, Vol. 6(1), s. 75–81.
- Michalska A., 2013, *Funkcjonalne podejście do terapii pacjentów z mózgowym porażeniem dziecięcym – stosowanie systemów klasyfikacyjnych*, [w:] E. Boksa, A. Michalska, P. Zbróg, *Aktualne problemy diagnozy i terapii osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi i zaburzeniami rozwojowymi*, Kraków: Wydawnictwo Libron, s. 103–112.
- Miodunka W., 2003, *Bilingwizm portugalsko-polski w Brazylii*, Kraków: Wydawnictwo Universitas.

- Miodunka W., 2014, *Dwujęzyczność polsko-obca w Polsce i poza jej granicami. Rozwój i perspektywy badań*, „LingVaria”, t. IX, nr 1, s. 199–226.
- Miodunka W., 2016, *Biografia językowa jako jedna z metod badania dwujęzyczności*, [w:] R. Dębski, W. Miodunka (red.), *Bilingwizm polsko-obcy dziś. Od teorii i metodologii badań do studiów przypadków*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 49–87.
- Młyński R., 2015, *Język polski dzieci dyslektycznych w sytuacji ich bilingwizmu*, niepublikowana rozprawa doktorska, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Młyński R., 2016, *Lingwistyczne objawy dysleksji i dwujęzyczności. Próba analizy różnicowej zachowań językowych*, [w:] R. Dębski, W. Miodunka (red.), *Bilingwizm polsko-obcy. Od teorii i metodologii badań do studiów przypadków*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 119–131.
- Młyński R., 2021, *Ocena dwujęzyczności dziecięcej przy zastosowaniu formuły RIOT*, „Logopaedica Lodziensia”, nr 5, s. 159–170.
- Młyński R., Redkva M., 2019, *Speech-language diagnosis of linguistics competences of multilingual children from Ukraine*, „Logopedia Silesiana”, nr 8, s. 435–447.
- Myers-Scotton C., 2006, *Multiple voices. An introduction to bilingualism*, Malden: Blackwell.
- Peña E., Quinn R., Iglesias A., 1992, *The application of dynamic assessment: a nonbiased procedure*, „Journal of Special Education”, Vol. 26(3), s. 269–280.
- Trębacz-Ritter A., 2022, *Klasyfikacja ICF jako tło dla diagnozy funkcjonalnej uczniów z wyzwaniami rozwojowymi w obszarze mowy i języka. Polska adaptacja kwestionariusza SPAA-C (Speech Participation and Activity Assessment of Children)*, „Studia z Teorii Wychowania”, t. XIII, nr 3, s. 251–267.
- Ukrainetz T., Harpell S., Walsh C., Coyle C., 2000, *A preliminary investigation of dynamic assessment with Native American kindergartners*, „Language, Speech and Hearing Services in Schools”, No. 31, s. 142–154.
- Weinreich U., 1974, *Languages and contact. Findings and problems*, The Hague: Mouton Press.
- Westby C., Burda A., Mehta Z., 1990, *Asking the right questions in the right ways – strategies for ethnographic interviewing*, „Journal of Childhood Communication Disorders”, Vol. 13(1), s. 101–111.
- Węsierska K., 2015, *Zastosowanie modelu ICF w diagnozowaniu jękania*, <https://www.konferencja-zpm.edu.pl/wp-content/uploads/2015/11/Zastosowanie-modelu-ICF-w-diagnozowaniu-j%85kania.pdf> (dostęp: 30.07.2024).
- WHO, 2001, *Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF)*, <https://rsk3.ezdrowie.gov.pl/resource/structure/icd11/99ICD1/2023-01/mms/details> (dostęp: 30.07.2024).
- Wilmowska-Pietruszyńska A., Bilski D., 2013, *Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia*, „Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania”, nr II, s. 5–20.
- Wróblewska-Pawlak K., 2004, *Język – tożsamość – imigracja. O strategiach adaptacyjnych Polaków zamieszkałych we Francji w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Zaborniak-Sobczak M., Bieńkowska K., Drozd M., Senderski A., 2018, *Wsparcie edukacyjne uczniów z centralnymi zaburzeniami przetwarzania słuchowego*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 29, s. 115–131.
- Zawadka J., Kurowska M., Sadowska E., 2020, *Rozpoznawanie sytuacji językowej dziecka dwu- i wielojęzycznego z wykorzystaniem Logopedycznego kwestionariusza rozpoznania sytuacji językowej dziecka w perspektywie wielojęzyczności i wielokulturowości*, [w:] E. Zajac, M. Szurek (red.), *Interdyscyplinarne aspekty diagnozy i terapii logopedycznej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 115–125.